

ЕКСТРАПОЛЯЦІЯ ІДЕЇ СУБ'ЄКТНОСТІ НА ОСОБИСТІСТЬ ШКОЛЯРА

У статті відображено вектори історико-педагогічного пошуку й алгоритму планування теоретичного дослідження екстраполяції ідеї суб'єктності на особистість школяра. На основі хронологічного підходу та за допомогою загальнонаукових методів визначено контекст сприймання школяра у вимірах його суб'єктності у вітчизняному педагогічному дискурсі ХХ століття з огляду на світоглядні, освітньо-технологічні та науково-педагогічні зміни української школи. Акцентовано увагу на детермінантах генерування ідеї про суб'єктну сутність особистості в поглядах прогресивних педагогів, громадських діячів минулого століття та особливостях її екстраполяції на особистість школяра.

Ключові слова: особистість, суб'єктність особистості, профілізації суб'єктності, ідея, екстраполяція, детермінації ідеї, модель розвитку ідеї, вітчизняний педагогічний дискурс.

Постановка проблеми. Актуальність педагогічного вивчення суб'єктності впливає з потреби подолання освітньої кризи, загостреної з появою постнекласичної особистості, яка виходить за межі старої освітньої системи. Суб'єктність (як здатність людини бути самодетермінованою, самокерованою, самоорганізованою, саморегульованою та самоконтрольованою в поведінці та діях, її спроможність бути в практичному відношенні до світу, робити себе та свою діяльність предметом аналізу й вимірювання, словами В. Слободчикова [16], а також творити себе та своє життя) нині вважається родовою специфікою людини.

Основною проблемою сучасної педагогіки й освіти є, з одного боку, забезпечити становлення фундаментальної потреби та здатності людини – саморозвитку, а з іншого – сприяти адекватній ідентичності людини як творця своєї життєдіяльності, вільного в діях, із можливістю вибору, відповідального за наслідки своїх учинків. Не залежно від методологічної відповіді на запитання «Чи є суб'єктність вродженою, частково закладеною генотипом чи набутою в процесі соціалізації?», усвідомлення, прийняття та практичну реалізацію ідеї власної суб'єктності сучасна людина проходить на кожному етапі онтогенезу, в т.ч. у період шкільного навчання.

Звідси, можна припустити, що філософська, суспільно-історична, культурологічна, антропологічна, педагогічна, психологічна та інші наукові концепції (загалом – ідея) суб'єктності не можуть не відбитися на особистості школяра відповідної епохи, а отже, його суб'єктнісні характеристики є водночас результатом освітніх впливів та рушійною силою (джерелом, причиною, умовою, критерієм, показником) їхніх змін. Таке бачення суб'єктності школяра забезпечить перехід школи, що функціонує, на рівень школи, що перманентно й іманентно розвивається та забезпечує самороз-

виток особистості. Саме тому аналіз вітчизняного педагогічного дискурсу ХХ століття пов'язується нами з розв'язанням такого важливого науково-дослідницького завдання як моделювання процесу розвитку ідеї суб'єктності особистості школяра з огляду на світоглядні, освітньо-технологічні та науково-педагогічні зміни української школи впродовж ХХ століття.

Аналіз актуальних досліджень. Як показує аналіз історичних джерел і останніх науково-педагогічних публікацій [2; 10; 11; 15; 18], категорійно-поняттєве поле дослідження суб'єктності школяра (зміст, атрибути, критерії та показники) нерівномірно представлене в педагогічному дискурсі ХХ століття. Насамперед варто відзначити, що детермінація ідеї суб'єктності особистості у прямому формулюванні майже відсутня в науково-педагогічному переліку досліджуваних проблем. Значний інтерес для сучасників становлять питання окремих проявів активності й самоактивності особистості в навчанні й вихованні (І. Кучинська [10], Т. Прибора [14], Л. Шапошнікова [18] та ін.), які можуть розглядатись у контексті цілісного погляду на суб'єктні характеристики школярів як елементи або й системотвірні ознаки. В обраних для аналізу хронологічних межах окреслено основні суспільно-політичні детермінанти та педагогічні засади формування уявлень щодо реалізації школярами власних можливостей. Відтак, у зроблених на їх основі узагальненнях закладено підґрунтя для систематизації підходів до аналізу такого наукового конструкту як «розвиток ідеї». Так, логіко-структурна модель розвитку ідеї громадянського виховання І. Кучинської охоплює три складові: 1) ретроспективно-концептуальний інваріант (періоди; особливості змісту навчальних програм, форм і методів навчально-виховного процесу; концептуальні уявлення громадянського виховання; причини становлення і розвитку ідей виховання громадянськості); 2) процесуально-методичний інваріант (основні шляхи розвитку ідей громадянського виховання; форми, методи та засоби громадянського виховання); 3) кінцевий результат – громадянська вихованість особистості [10, 10]. Використання їх як орієнтиру для дослідження розвитку ідеї суб'єктності особистості школяра у вітчизняному педагогічному дискурсі ХХ століття видається нам доволі перспективним. Крім того, виходячи з філософсько-формальної та психологічної логіки генерування, апробації, впровадження та трансформації ідеї як такої [11; 12], можна здійснити науково-педагогічний аналіз стадій розвитку ідеї суб'єктності українського школяра у визначений історичний період.

Зважаючи на потребу забезпечення транспективності наукового знання, особливо щодо використання вітчизняного досвіду в царині включеності школярів у процеси навчання й виховання (що є пріоритетним напрямом сучасної практики організації педагогічного процесу), інтердисциплінарність у розумінні суб'єктності особистості виникає необхідність розкрити в історико-освітній динаміці української школи змістову та процесну модель розвитку ідеї суб'єктності школяра.

Мета статті полягає у висвітленні векторів історично-педагогічного пошуку й алгоритму планування теоретичного дослідження екстраполяції ідеї суб'єктності на особистість школяра.

Методи дослідження. Науковий пошук передбачав історико-педагогічний аналіз та узагальнення наукової літератури, що уможливили визначення контексту ставлення до школяра у вимірах його суб'єктності у вітчизняному педагогічному дискурсі ХХ століття, використання хронологічного методу, який сприяв виявленню актуальних для досліджуваного періоду тенденцій у розумінні місця школяра у системі навчання, виховання і розвитку, а також прогностичного, завдяки якому було окреслено тактику вивчення специфіки екстраполяції ідеї суб'єктності на особистість школяра.

Виклад основного матеріалу. Цінним для нашого дослідження фактом, описаним І. Кучинською [10], є виділення, *перше*, періоду становлення ідеї у вітчизняній суспільно-педагогічній думці (1861–1900 рр.), суперечності між об'єктивною потребою розвитку цієї ідеї та несприйняттям офіційною владою, тенденції виховання законослухняних особистостей; *друге* – періоду осмислення етапності розвитку досліджуваних ідей (1900 – 1960 рр.), включно з етапами формування правових основ мислення і культури поведінки школярів у 1900–1908 рр. та утвердження цих ідей у виховній теорії 1909–1916 рр., це період суперечності між активним розвитком цього напрямку виховання та відчутною його залежністю від ідейних виховних настановлень і між обґрунтованими в теорії пріоритетними цінностями та неоднозначно визначеними напрямками їхнього впровадження, у цей період стали домінувати тенденції зростання ролі приналежності до спільноти, що охоплює повагу до державних законів і посилення підготовки до захисту державних інтересів; *третє* – виділення періоду простеження динаміки розвитку досліджуваних ідей в Україні (1917–1920 рр.) із притаманною йому суперечністю між активним розвитком цих ідей у контексті державотворчих устремлінь і недостатнім проміжком часу для їхньої повноцінної реалізації у процесі виховної діяльності, з тенденціями національно-патріотичного виховання й демократично орієнтованим укладом життя шкіл; *четверте* – періоду трансформаційної інтерпретації цих ідей (1921–1933 рр.) з етапами інтенсивного впровадження у виховну теорію ідей формування громадянськості учнів (1921–1929 рр.) та політико-ідеологічної стандартизації процесу виховання дітей і молоді (1929–1933 рр.). Е цей період загострюються суперечності між активним розвитком соціальної теорії виховання та її підпорядкуванням актуалізованим у суспільстві ідеологемам і між об'єктивною потребою громадянського (а в нашому дослідженні – суб'єктнісного) формування особистості та частими політично зумовленими змінами виховних пріоритетів, це період тенденції організації колективної продуктивної праці та суспільно корисної діяльності в єдності з політичним

інформуванням [10, 11], організації учнівського самоврядування [14], високої активності дитячих і молодіжних громадських організацій, пріоритетності суспільно-політичної, просвітницько-пропагандистської ролі вчителя, ідеологізації виховної діяльності.

Суспільно-педагогічна думка М. Костомарова (про ліберальне поєднання політичної централізації з децентралізацією місцевого самоврядування й надання жителям бодай певної участі в місцевому управлінні [9]), П. Куліша (буржуазно-поміщицького націоналіста, який вказував на негативний вплив козацьких і християнських повстань, ополяченої шляхти та російської імперії на розвиток української державності та культури [6]), К. Ушинського, М. Драгоманова, М. Пирогова [2] та інших не містить ані розкриття сутності суб'єктності особистості, ані посилення на концепт «суб'єктності» в сучасному його розумінні, однак на шкільному рівні вона пов'язана з такими особливостями змісту, форм і методів навчально-виховного, як «обмеженість предметів суспільного циклу, домінування дисциплінарних вимог, загальноприйнятих правил, релігійних виховних традицій, моральної відповідальності перед суспільством» [10, 10]. Ці особливості, на нашу думку, віддзеркалюють педагогічне визнання повної зовнішньої детермінації тогочасної особистості і з боку соціуму, і з боку Абсолютних сил, що, очевидно, обмежувало особистісну суб'єктність.

Контекст уживання поняття «відповідальність» у працях цього періоду – виключно громадський або божественний – такий, що не зовсім розкриває суб'єктнісний прояв особистості (як внутрішню готовність брати на себе відповідальність за себе та інших), а лише застерігає про суспільні та релігійні регулятори її поведінки (відповідальність як готовність особистості прийняти покарання громади за порушення її правил).

У напрацюваннях Б. Грінченка [13], С. Єфремова [5], Я.Чепіги [17] та інших обґрунтовано громадське виховання особистості. Ці педагогічні ідеї супроводжувалися тогочасним упровадженням правових аспектів у структуру навчально-виховної діяльності, превалюванням державного патріотизму у формуванні світогляду особистості школяра через такі навчальні предмети як «Законознавство», «Вітчизнознавство», «Пропедевтика» [10, 10].

Цей період педагогічного дискурсу містить окремі ознаки суб'єктності особистості школяра, зафіксовані як тогочасні вимоги до всіх членів суспільства – активність, ініціатива на користь громади, діяльність задля розвитку соціуму. Оскільки тенденція до суб'єктнісних проявів супроводжувалася широкосоціальними вимогами до особистості бути конформною, то це породжувало внутрішньоособистісні та соціально-рольові конфлікти.

Ідеї В. Винниченка [1], В. Дурдуківського [3; 17], І. Огієнка, С. Русової [17] та інших закликали до суб'єктнісних проявів особистості як творця колективного майбутнього своєї нації, на противагу безликій

широкосоціальної чужодержавницької відповідальності та застарілій соціально-ієрархічній ідентичності, що обмежували унікальну індивідуальність особистості (у т.ч. за критерієм національної приналежності). Початки громадянського суспільства стали індикатором суб'єктної позиції його членів. Це посилювалося акцентом освіти на предметах рідної мови, географії, історії. Ще важко декларувати освітню спрямованість української школи на суб'єктність учня, однак окремі патерни суб'єктності проголошуються в цей період як типові ознаки тогочасної особистості українського школяра. Яскравим прикладом індивідуального пробудження українців у плані ініціативності, самозарадності, громадянської відповідальності стала молодіжна організація «Пласт».

В узагальненнях С. Ананьїна [17], А. Гендрихівської [4], Г. Гринька [15; 17], О. Залужного [7], Т. Лубенця, Я. Мамонтова [17] та інших простежується, користуючись терміном І. Кучинської, «трансформаційна інтерпретація ідей виховання» [10, 11], підсилена освітніми заходами колективістичного характеру, насадженням уніфікованої ідейно-політичної культури поведінки. Важко комуністичні декларації суб'єктності через їхню типізованість і обов'язкову насаджуваність назвати достеменно суб'єктністю особистості школяра, однак, попри ідейну наповненість, сутнісний зміст самостійності, ініціативності, громадської активності, особистої відповідальності та інших особистісних вимог указують на готовність тогочасного школяра бути суб'єктом у всіх сферах свого життя.

У радянській українській школі суб'єктність і далі обмежуватиметься державним регулюванням педагогічного процесу, тоді як світова спільнота сприятиме саморозкриттю індивідуальних талантів, не обмежуючи школярів типовими стандартами. Не залишились осторонь цих світових освітніх процесів і вітчизняні педагоги, які завдяки безпосередній конкретизації визначеної державою мети навчання й виховання, сприяли реалізації прогресивних поглядів на природу дитини та її потреби в саморозвитку, самореалізації, вочевидь, детермінуючи зміну позиції школяра у ставленні до власної діяльності та поведінки, забезпечуючи індивідуальний підхід до нього, реалізуючи ідеї гуманізму й демократії (В. Сухомлинський, М. Гузик, О. Захаренко, Т. Сірик, В. Шаталов).

Аналізуючи трансформацію цілей освіти впродовж другої половини ХХ – першої половини ХХІ століття, А. Кирда вказує на можливість виокремлення незмінного ядра мети (це всебічний гармонійний розвиток людини, духовно багатой, морально, розумово і фізично досконалої) та її змінної складової, яка визначається «розвитком педагогічної думки, суспільства, політичного, ідеологічного, культурного та інших чинників...» [8, 243]. Відтак виокремлені авторкою етапи цілетворення (1958–1985 рр. 1985–1991 рр. та від 1991 року до тепер) відображають зміни в особливостях формування базису освіти, напрямках розвитку школи та шляхів їх

досягнення. Однак, не зважаючи на поступ у декларованості принципів розбудови вітчизняної школи, мало орієнтовані на ставлення до учня як суб'єкта власної життєдіяльності. Це, очевидно, період системної зовнішньої детермінованої, школо-керованої та державно-контрольованої суб'єктності особистості, який аж на початку XXI століття заміниться періодом взаємодетермінованої, взаємокерованої та взаємоконтрольованої суб'єктності школяра, а в середині XXI століття трансформується в період самодетермінованої, самоорганізованої, саморегульованої та самоконтрольованої суб'єктної поведінки постнекласичної особистості. У зв'язку з цим дослідники освіти повинні більш докладно вивчити питання альтернативних до шкільної системи підходів («self motivated», «deschooling», «organic education», «child led» тощо), які позиціонують себе як найпродуктивніші в сучасних умовах, та науково обґрунтувати їх місце в навчанні школярів.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Первинний аналіз історико-педагогічних першоджерел показує, що теоретичне дослідження може бути спрямоване, по-перше, на виявлення особистісно-типологічних і соціальних причин, суспільно-історичних передумов і культурних умов екстраполяції ідеї суб'єктності на особистість українського школяра XX століття. По-друге, ідея суб'єктності особистості проявляється у філософській (методологічній), освітньо-політичній і педагогічно-технологічній площинах, що скеровує дослідження на створення особистісних, суспільних і освітніх, теоретико-педагогічних і технологічно-педагогічних, а також учнівсько-рольових профілів суб'єктності з метою дослідження їхньої історичної динаміки, представленої в педагогічному дискурсі XX століття. По-третє, дослідження когнітивно-психологічних стадій генерування, апробації, впровадження та трансформації ідеї суб'єктності виведе науковий пошук на окреслення шляхів становлення досліджуваної ідеї, а також узагальнення форм, методів і засобів навчання, виховання та розвитку суб'єктності особистості школяра.

Представлений алгоритм узагальнень складає тактику вивчення специфіки екстраполяції ідеї суб'єктності на особистість школяра, яка охоплює три вектори теоретичного дослідження: детермінації ідеї, профілізації суб'єктності, педагогічного моделювання та технологізації розвитку суб'єктності.

Перспектива наукового пошуку буде стосуватися антиципації подальшого розвитку ідеї суб'єктності особистості українського школяра.

ЛІТЕРАТУРА

1. Винниченко В. Нова заповідь : роман / Володимир Винниченко. – К. : Знання, 2011. – 349 с.
2. Вопросы жизни // Вопросы жизни (из трудов Н.И. Пирогова и В.Я. Данилевского) / [сост. О.М. Белецкая]. – Х. : Форт, 2004. – С. 10–39.
3. Даниленко В. Один з 45-ти. В. Дурдуківський / Віктор Даниленко // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-ГПУ. – 1998. – № 1/2. – С. 253–262.

4. До 130-річчя від дня народження Гендрихівської Антоніни Іванівни [Електронний ресурс] / Педагогічний музей України. – Режим доступу : http://pmu.in.ua/nogroup/130_rokiv_gendrihivskaya/
5. Єфремов С.О. Фрагменти з щоденника / Сергій Єфремов ; [передмова та публікація В. Шмельова] // Київська старовина. – 1992. – №1. – С. 38–51.
6. Жулинський М.Г. Із забуття в безсмертя (Сторінки призабутої спадщини) / Микола Жулинський. – К. : Дніпро, 1990. – 447 с.
7. Залужний Олександр Самійлович : педолог, педагог, науковець [Електронний ресурс] / Педагогічний музей України. – Режим доступу : <http://pmu.in.ua/articles>
8. Кирда А.Г. Дослідження тенденцій розвитку цілей освіти в Україні / Алла Кирда // Вісник НАУ. – 2006. – №1. – С. 240–243.
9. Костомаров Н.И. Земские соборы : Исторические монографии и исследования / Николай Костомаров. – М. : Чарли, 1995. – 640 с.
10. Кучинська І.О. Розвиток ідеї громадянського виховання у вітчизняній суспільно-педагогічній думці (друга половина XIX – 30-ті рр. XX століття) : автореф. дис. ... д. пед. н.; спец. : 13.00.07 / Ірина Кучинська ; Ін-т проблем виховання НАПН України. – К., 2012. – 39 с.
11. Медушевская О.М. Теория и методология когнитивной истории / Ольга Медушевская. – М. : РГГУ, 2008. – 358 с.
12. Новгородцев П.И. Об историческом и философском изучении идей / Павел Новгородцев // Вопросы философии и психологии. – М., 1900. – год XI, кн. IV (54). – С. 658–685.
13. Пастух Б. Борис Грінченко – безкомпромісний лицар національної ідеї / Богдан Пастух. – Луганськ : Книжковий світ, 2006. – 200 с.
14. Прибора Т.О. Розвиток ідеї самоврядування учнів у педагогіці кінця XIX – першої третини XX століття : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Тетяна Прибора ; Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. В.Винниченка. – Кіровоград, 2009. – 20 с.
15. Салій І.М. Обличчя столиці в долях її керівників. Г. Гринько / Іван Салій ; [ред. В. Ковалинський]. – К. : Довіра, 2008. – С. 49–50.
16. Слободчиков В.И. Психология образования человека. Становление субъектности в образовательных процессах / Виктор Слободчиков, Евгений Исаев. – М. : Изд-во Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета, 2013. – 432 с.
17. Українська педагогіка в персоналіях : [у 2 кн. ; / за ред. О.В. Сухомлинської]. – К. : Либідь, 2005. – Кн. 2. – XX ст. – 550 с.
18. Шапошнікова Л.М. Розвиток ідей про самоосвіту школярів в історії вітчизняної педагогіки (кінець XIX – поч. XX ст.) : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.01 / Лариса Шапошнікова ; Житом. держ. ун-т ім. І. Франка. – Житомир, 2007. – 20 с.

РЕЗЮМЕ

Галян Е. Экстраполяция идеи субъектности на личность школьника.

В статье отражены векторы историко-педагогического поиска и алгоритма планирования теоретического исследования экстраполяции идеи субъектности на личность школьника. На основе хронологического подхода и с помощью общенаучных методов определен контекст восприятия школьника в измерениях его субъектности в отечественном педагогическом дискурсе XX века, учитывая мировоззренческие, образовательно-технологические и научно-педагогические изменения украинской школы. Акцентировано внимание на детерминантах генерирования идеи о субъектной сущности личности во взглядах прогрессивных педагогов, общественных деятелей прошлого века и особенностях ее экстраполяции на личность школьника.

Ключевые слова: личность, субъектность личности, профилизация субъектности, идея, экстраполяция, детерминация идеи, модель развития идеи, отечественный педагогический дискурс.

SUMMARY

Halian O. Extrapolation of the idea of agency on the personality of a pupil.

The article shows historical and pedagogical vectors in the search and algorithm for planning theoretical research into extrapolation of the idea of agency on the personality of a pupil. On the basis of a chronological approach and by using scientific methods we have defined the context of perception of a pupil in his/her agency dimension in the Ukrainian pedagogical discourse of the twentieth century. The attention is focused on the need for scientific analysis of the concept «idea development» and modelling the process of the development of the idea of pupils' agency regarding the ideological, educational technological and scientific advances in the Ukrainian school during the twentieth century. The article ascertains the determinants of generating the idea about the agent nature of the personality in views of progressive educators, public figures of the last century and especially its extrapolation on the personality of a pupil. In this regard, firstly, it is possible to identify personality-related and social reasons, socio-historical background and cultural conditions for extrapolation of the idea of agency on the personality of the Ukrainian pupil in the twentieth century. Secondly, the idea of pupils' agency is manifested in the philosophical, educational political and educational technological dimensions, that directs research to the creation of personality-related, social and educational, theoretical pedagogical and technological pedagogical, as well as pupils' role profiles of agency in order to study their historical dynamics. Thirdly, the study of cognitive and psychological stages of generating, testing and transformation of the idea of agency will direct scientific research to outlining ways of the formation of the idea under research and generalization of forms, methods and means of education, upbringing and agency development in the personality of a pupil. The presented algorithm for generalizations determines the tactics to study specific features of extrapolation of the idea of agency on the personality of a pupil in three vectors: determination of the idea, profiling agency, educational modelling of agency development.

Key words: personality, agency of the personality, agency profiling, idea, extrapolation, determination of the idea, model of the idea development, Ukrainian pedagogical discourse.